

Doctor în istorie, cercetător științific la Secția „Etnologie românească”, Centrul de etnologie, Institutul Patrimoniului Cultural, MECC. Domenii de interes: conceptualizarea și valorificarea patrimoniului medical din spațiul românesc prin cercetarea multidimensională a fenomenului ciumei și al epidemiilor: abordări și interferențe interdisciplinare și pluridisciplinare; Relațiile comerciale dintre Țara Moldovei și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; Comunitatea armenilor din spațiul românesc în cadrul raporturilor economice dintre Țara Moldovei și Polonia (sec. XV-XVIII); Războaiele antiotomane ale albanezilor de sub conducerea lui Skanderbeg; Abordări numismatice în istoria medievală și modernă timpurie a Țării Moldovei; Satul basarabean în primii ani postbelici: memorii și studii de caz; Frontiera de la Prut în perioada postbelică: abordări istorice și etnologice. Editor: *In Memoriam Gheorghe Palade (1950–2016)*. Chișinău: Bons Offices, 2018, 616 p. (co-editori: Anatol Petrencu, Corneliu Ciucanu).

Valentin ARAPU

REFLECTAREA CIUMEI ȘI SIMBOLURILOR SALE ZOOMORFE ÎN SURSELE ISTORICE ȘI SCRIERILE LITERARE

Introducere. Flagelul ciumei a avut un impact dezastruos asupra parcursului istoric al umanității. Ciuma, în formele sale epidemice și pandemică, a lovit nemilos viața și activitatea oamenilor la etape cronologice diferite, provocând pagube enorme de ordin demografic, socioeconomic, politic și cultural. Manifestările molimei au fost descrise în multiple lucrări istorice, medicale, literare, teologice și jurnalistice. În istoriografia și literatura universală, ciuma a fost narată prin prisma cauzelor care o provoacă, a manifestărilor sale simptomatice și a comportamentului oamenilor în condițiile unei stări de spirit disperate, apocaliptice. Majoritatea descrierilor istorice și literare ale epidemiilor de pestă erau inspirate și totodată marcate de „Apocalipsul lui Ioan” în care sunt expuse aparițiile, cu chip de călăreți: Arcașul part, Războiul, Foametea, Ciuma/ Moartea. Multitudinea de traduceri ale Bibliei a generat interpretări diferite ale atribuțiilor pe care urmau să le exercite Călăreții sau Cavalerii Apocalipsei. Astfel,

celor patru Cavaleri „Li s’a dat putere peste a patra parte a pământului, ca să ucidă cu sabia, cu foamete, cu molimă și Ț cu fiarele pământului” [Apocalipsa, 6, 8; 1, p. 1012], sau „ca să ucidă cu sabia, cu foamete, cu epidemii și cu animale sălbatice de pe pământ” [Apocalipsa, 6, 8; 2, p. 492].

În epoca medievală au avut loc două pandemii de ciumă: „Ciuma lui Iustinan” (541–542) și „Moartea Neagră”/ „Ciuma Neagră” (1347–1351), care au cuprins un vast teritoriu al lumii occidentale și orientale. În epoca modernă timpurie cea mai devastatoare a fost epidemia „Marea ciumă din Londra” (1665) [3, p. 219]. Ororile „Morții Negre” au fost relevate de către umanistul italian Giovanni Boccaccio (1313–1375) [4, p. 124], precum și de istoricul din Egipt Al-Maqrīzī (1364–1442). „Marea ciumă din Londra” (1665) a fost descrisă de către Daniel Defoe în lucrarea sa *Jurnal din Anul Ciumei* [5; 6].

Narațiunile bizantine. Pandemia de ciumă din Bizanț (541–542) care s-a abătut asu-

pra imperiului în perioada domniei lui Iustinian (527–565) a fost documentată și descrisă de cărturarii Procopius din Caesarea (c. 500 - c. 562) [7], Evagrius Scolasticul (535/536 – sf. sec. VI) [8], Teofilact Simocata [9] și Teofan Mărturisitorul [10].

Autorii bizantini menționați au practicat concomitent mai multe profesii, excelând în domeniile istoriei, literaturii, jurisprudenței, filosofiei și teologiei. Ei au primit studii temeinice în conformitate cu tradițiile culturii clasice grecești. Respectiv, demersul lor istoriografic și literar s-a bazat pe o documentare temeinică, fiind cercetate variate surse de informație, îmbinate cu aplicarea metodei antice a logografilor de constatare „la fața locului” – *autopsie* [4, p. 34].

Ciuma, în percepția bizantinilor, era trimisă oamenilor de variate forțe supranaturale. Procopius din Caesarea relevă că ostașii din armata lui Velisarios credeau că ciuma este trimisă din voia Sorții în care se află „căci, firește, cel mai mare dintre rele pare a fi acela de a-ți prelungi viața în împrejurări pe care nu le mai poți suferi” [7, p. 85]. Teofan Mărturisitorul, descriind „epidemia cea mare” din Bizanț, consideră că molima a fost determinată de calamități naturale, în special de „un cutremur mare în Constantinopol”, în urma căruia „au căzut biserici, și case, și zidul, mai ales cel dinspre Poarta de Aur” [10, p. 231].

Pentru Teofilact Simocata, ciuma reprezenta o armă de pedeapsă, trimisă oamenilor în numele Providenței divine. Actele de trădare față de împăratul Mauricius „sunt pedepsite de providența divină”, astfel, unul dintre colaboratorii uzurpatorului Focas, Lilius, care l-a ucis pe Mauricius, în scurt timp a fost ră-

pus de ciumă. Într-un final, colaboratorii tiranului Focas, fiind omorâți prin ciumă, fulger, foamete, prin ascuțișul sabiei, au fost deferiți justiției divine: „... din voința lui Dumnezeu, ei au avut parte de pedepse pentru încercările lor răutăcioase (...) și au sfârșit cu viața aceas- ta plină de păcate” [9, p. 171].

Procopius din Caesarea a observat că „molima începea întotdeauna în zonele de coastă, extinzându-se apoi în interiorul teritoriului” [11, p. 27]. În Constantinopol ciuma a curmat viețile a circa 230 de mii de oameni, ceea ce constituia mai mult de jumătate din populația capitalei bizantine [12, p. 79-80]. Pentru a face față numărului mare de înmormântări, autoritățile au recurs la două soluții extreme: a) zăvorârea turnurilor de piatră, demontarea acoperișurilor și umplerea lor cu cadavre după care acoperișurile au fost puse la loc; b) umplerea corăbiilor bizantine cu cadavrele ciumaților, direcționarea lor în largul mării unde erau „lăsate să plutească în voia valurilor, sumbre corăbii ale morții...” [11, p. 26].

Simptomatica „Ciumei lui Iustinian” a fost descrisă de istoricul și teologul bizantin Evagrius Scolasticul, care constată că molima se manifestă în mod diferit: unii aveau dureri la cap, ochii înroșiți, fața umflată, durerile trecând în regiunea gâtului, după care omul murea; alții sufereau de diaree; alți bolnavi acuzau o tumoare în zona inghinală, însoțită de o febră avansată după care mureau, în ziua a doua sau a treia, fără a se considera bolnavi, păstrându-și forța trupească; o altă categorie de infectați cădeau în delir după care decedau; uneori pe corp apăreau buboane negre purulente care cauzau moartea bolnavilor; unele persoane erau infectate de pestă în mod repe-

tat, se vindecau, ca mai apoi să se mai infecteze și să moară de molimă [8].

Pandemia de ciumă din Bizanț (540–541), descrisă de cronicarii epocii, a devenit cu trecerea timpului subiectul unor abordări beletristice în literatura universală. Michel de Grèce este autorul „romanului-poliedru cu multiple fețe *Theodora, împărăteasa Bizanțului*” [13]. Autorul s-a inspirat din lucrările lui Procopius din Caesareea, Ioan Malalas, Evagrius Scolasticul, Charles Diehl, Robert Browning, Cyril Manzo, reușind să depășească tiparele unui roman de reconstituire istorică „prin abordarea evenimentelor din perspectiva unui participant”. Michel de Grèce s-a referit la flagelul ciumei cu „pofță devoratoare” în contextul voinței și a curajului Theodoriei, soției împăratului Iustinian, pe fundalul răspândirii pestei, urmată de foamete și moarte, astfel morții ajungând a fi mult mai numeroși decât viii. În pofida dezorganizării vieții de la palat, precedată de decesul multor funcționari (miniștri, gărzi, slugi, curteni, eunuci), Theodora a rezistat în palat, a fost alături de Iustinian, ținut la pat de ciumă, transmițându-i vitalitatea sa [13, p. 252-268].

„**Ciuma Neagră**”. Prozator, poet, umanist, autor de scrieri în limbile latină și italiană, Giovanni Boccaccio este considerat pe bună dreptate creatorul prozei artistice italiene. După dezastruoasa pandemie de ciumă care a devastat în anul 1348 Florența, G. Boccaccio începe să scrie opera sa *Decameronul*, pe care o termină în anul 1353. Preluând formula colecției arabe de basme *O mie și una de nopți*, umanistul italian istorisește câte o poveste zilnică a celor zece tineri (șapte doamne și trei bărbați). Importantă este

locația în care se aflau acești tineri, și anume o vilă din afara Florenței în care se simțeau în siguranță, deoarece în oraș bântuia ciuma [14, p. 228-230]. Acest detaliu este relevant în contextul în care majoritatea autorilor epocii semnalau că ciuma lovește, în primul rând, orașenii, fapt explicat atât prin condițiile insalubre din orașe, cât și prin densitatea înaltă a locuitorilor din centrele urbane.

G. Boccaccio a trăit în condițiile pandemiei de ciumă, fiind martor ocular la manifestările dezastruoase ale molimei în orașele Italiei de Nord, în special în Florența. Narațiunea lui G. Boccaccio, pe lângă genialitatea sa literară, reprezintă o mărturie-document a epocii în care ciuma aducătoare de moarte a avut un impact dezastruos asupra lumii occidentale și orientale. Constatările umanistului italian sunt valoroase prin faptul că G. Boccaccio a aplicat metoda critică în abordare, nuanțând că îi este dat să povestească lucruri uluitoare, care, dacă nu le-ar fi văzut cu ochii proprii „și ai multor alora”, nu s-ar fi încumetat „nici barem” să le creadă, nicicum să le și scrie, chiar dacă le-ar „fi auzit din gura unui om vrednic de toată încrederea” [15, p. 9]. Descrierea ciumei în *Decameronul* lui G. Boccaccio este una redusă ca volum, dar vastă prin conținuturile sale de ordin epidemiologic, istoric, social, medical, etnologic, psihologic și teologic. La o distanță temporală de opt secole de la „Ciuma lui Iustinian”, G. Boccaccio explică originea ciumei ucigătoare „prin mijlocirea stelelor sau poate din cauza faptelor noastre mișelești, trimisă fiind spre îndreptare asupra muritorilor de către dreapta urgie a Celui de Sus” [15, p. 8]. Într-un alt context, autorul invocă „urgie cerului și, în parte, și cruzimea semenilor noștri au fost atât

de mari și atât de cumplite”, încât „s-au prăpădit de boală între zidurile cetății Florenței” (...) „peste o sută de mii de făpturi omenești” [15, p. 15]. Umanistul italian menționează numărul mare, în creștere al decedaților de ciumă, astfel „locurile sfințite pentru îngropăciune nu pridideau să mai cuprindă puzderia de morți”. Pentru a respecta datina strămoșească, ca fiecare decedat „să aibă loc sfințit”, au fost săpate „în cimitirele orașelor gropi uriașe, în care morții se puneau cu sutele; și după ce erau înghesuiți și așezați la rând, unul peste celălalt, ca mărfurile în corăbii, erau acoperiți cu oleacă de țărână până se ajungea la marginea de sus a gropii” [15, p. 14].

Pe finalul narațiunii sale dedicate ciumei, autorul declară cititorului că nu mai zăbovește să înșire „pas cu pas” toate nenorocirile care s-au abătut asupra Florenței, fiindu-i greu să releve „atâta amar de suferințe” [15, p. 14-15]. Cu certitudine, G. Boccaccio dispunea de mult mai multe informații despre nemiloasa ciumă, alegând să-și menajeze cititorul de suferințele fizice și psihologice cauzate de molimă, preferând în schimb, să-l teleporteze într-o lume a senzualității, dragostei și erotismului [16, p. 132-149].

În mod paradoxal, „Moartea Neagră”, pe lângă pagubele pricinuite, a contribuit la impulsionarea unor domenii ale vieții spirituale. Jean Delumeau menționa că perioada secolelor XIV și XV a cunoscut multiple nenorociri (foamete, ciumă, războaie etc.), care seamănă cu un fragment din *Apocalipsă*, dar tot în această perioadă s-a născut și înflorit umanismul, s-a dezvoltat arta Renașterii: „Ciuma Neagră a zămislit *Decameronul*” [17, p. 83].

Omniprezența Morții. Atât autorii creștini, cât și cei musulmani au descris ororile pandemiilor de pestă, exprimându-se metaforic despre Ciuma aducătoare de Moarte. În operele lor sunt frecvente astfel de vizualizări horror ale molimei cum ar fi: „corăbiile morții”, „orașul morții”, „defilarea morții”, „drumurile morții”, „străzile morții” și „Moartea Neagră”.

În lumea musulmană, epidemiile de ciumă erau explicate prin voia lui Allah. Totodată, nu era negată nici opțiunea unei origini supranaturale a molimei, trimisă oamenilor de djinni (entități spirituale din mitologia arabă) [18, p. 58]. Al-Maqrîzî (1364–1442) a fost preocupat de istoria califilor din Cairo, elaborând un șir de lucrări compilative, în care, ca regulă, erau omise referințele la sursele de informare și documentare. Al-Maqrîzî este autorul unor lucrări enciclopedice, în care sunt invocate informații din domeniile istoriei, topografiei și geografiei. Autorul a inițiat și o serie de biografii dedicate oamenilor de știință egipteni [19, p. 10-11; 20, p. 345]. În narațiunea sa, Al-Maqrîzî descrie manifestările „Morții Negre” în lumea islamică, în special în Egipt, conturând un tablou macabru, tragic al impactului molimei asupra a tot ce a fost viu până la pandemie: oameni, animale, păsări și plante (priveștiștea macabră a copacilor care putrezeau, fiind împrejmuți cu cadavre ale ciumaților).

În anii 1341–1342 medicii din Damasc au semnalat apariția molimei, la bolnavi apăreau mai întâi coșuri purulente în partea dorsală a urechii, după care se inflamau glandele din axile și aveau vomă cu sânge. Din mo-

mentul contaminării până la moarte bolnavii nu trăiau mai mult de 50 de ore. Din cauza mortalității înalte majoritatea locuitorilor au fost cuprinși de frică, panică și groază [18, p. 63-64]. În 1348 ciuma a lovit nemilos orașul Gaza și împrejurimile sale, oamenii mureau în timpul semănatului „la coarnele plugului, ținând în mâni coșurile cu grâu”, au pierit vitele, au murit și șase hoți care au intrat pentru a fura într-o casă de ciumați, iar într-un final „acest oraș s-a transformat în orașul morților” [18, p. 64]. Istoricul egiptean Al-Maqrizī (1364–1442) descrie ororile „Morții Negre” în condițiile căreia ciuma a cuprins, în scurt timp, imensul teritoriu din Andaluzia până în Alexandria, iar într-un final, „moartea defila pe tot litoralul maritim și nu era nimeni în stare s-o oprească” [18, p. 65].

Tabloul sinistru al ciumei aducătoare de pierzanie este descris de G. Boccaccio, narațiunea sa abundă în termeni precum: „moarte”, „morți”, „ceasul morții”, „puzderia de morți”. Autorul constată că moartea a venit în Florența prin încuibarea ciumei „cea ucigătoare”, prin buboae aducătoare „de moarte” care sunt și „semn neîndoios de moarte” [15, p. 8]. Lucrurile unui „om mort de pe urma” ciumei puteau „să și omoare în scurtă vreme pe orice animal străin de speța omenească, dacă se atingea de ele” [15, p. 9]. Umanistul italian invocă în acest sens exemplul „unui om sărac, mort tocmai de pe urma ciumei”, hainele zdrențuroase ale căruia au fost aruncate în stradă, iar doi porci apucară să tragă cu râțul din zdrențe, după care „se rostogoliră în țărână de câteva ori, de parcă ar fi fost otrăviți, se prăbușiră morți peste netrebnicile haine ce le aduseseră

pieirea” [15, p. 9]. Florentinii care s-au izolat la depărtare în case „pe unde nu erau bolnavi” se fereau „să stea de vorbă cu cei străini ori să audă vești din afară despre morți”. Magistratii orașului erau „precum ceilalți, ori morți cu toții, ori bolnavi, ori părăsiți de slujitori” [15, p. 10]. Erau puțini la număr slujitorii care se încumetau să-i vegheze pe bolnavii de ciumă „în ceasul morții” [15, p. 11]. Mulți florentini „au murit” din cauza că nu „au fost ajutorați la timp”. G. Boccaccio constată cu tristețe că, în mediul elitist, odată cu moartea bărbatului de ciumă, au pierit și datinile de înmormântare de cândva cu bocitul femeilor din partea casei, dimpreună cu „vecinele mortului”, cu purtarea mortului „pe umeri de către cei de-o seamă cu el” până la biserică „cu alai, cu lumânări aprinse și cu cântece de îngropăciune” [15, p. 12]. Oamenii de rând „mureau ca muștele cu toții”, iar unii dintre ei „chiar dacă apucau să moară în casele lor, numai cu duhoarea leșurilor ajungeau să dea de știre vecinilor că-s morți; și tot orașul era plin de ei și de alții care mureau pe unde apucau” [15, p. 13]. Vecinii, nefiind marcați de „mila pentru morți”, fiindu-le mai mult teamă de „trupurile putrezite”, de „puzderia de morți”, scoteau cadavrele în fața porții, unde mai cu seamă în zori puteai să le vezi îngrămădite cu miile”. În lipsa de coșciuge, morții erau puși pe scânduri, fiind și „destule racle” în care au fost puși „doi sau trei morți” [15, p. 13-14]. Ciuma aducătoare de moarte era prezentă în satele din împrejurimile orașului, „unde băieții palmași, săraci ca vai de ei, dimpreună cu ai lor, fără îngrijirea vreunui doctor sau fără ajutorul vreunei slugi, mureau ca vitele” [15, p. 14].

„Marea ciumă din Londra”. Lucian-Vasile Szabo apreciază că opera *Journal of the Plague Year* este cel mai jurnalistic roman al lui Daniel Defoe [21, p. 4]. Autorul s-a informat din *Jurnalul* lui Samuel Pepys (1633–1703), funcționar în departamentul maritim și deputat de câteva ori în parlamentul englez. S. Pepys a descris câteva aspecte legate de apariția ciumei în Londra: zvonurile la curtea regală despre o posibilă epidemie de ciumă au apărut la finele anului 1664, când pe cer a fost observată o cometă; odată cu zvonurile apărute, au fost atestate și primele cazuri de ciumă în zona portuară a Londrei, molima fiind „importată” prin vasele de comerț sosite din Amsterdam; grație iernii deosebit de geroase și uscate, pesta a fost stopată, însă a urmat primăvara și vara toridă care nu le-au lăsat nicio șansă de supraviețuire locuitorilor Londrei [22, p. 153]. S. Pepys oferă un detaliu important: casele ciumaților erau marcate cu o cruce roșie, oamenii fiind astfel avertizați de pericolul molimei, dar cei din casele respective erau astfel condamnați la pierzanie. Totodată, S. Pepys remarcă că situația creată l-a determinat să se gândească la „propria sănătate și la miros”, deoarece se credea că ciuma se răspândește prin gaze toxice – *miasme*. Principalul remediu de combatere a miasmelor ucigașe era considerat tutunul, respectiv S. Pepys a cumpărat puțin tutun „pentru a mesteca și rumega”, după care s-a calmat [22, p. 153].

Jurnal din Anul Ciumei a fost scris de Daniel Defoe cu aproape șase decenii după „Marea ciumă din Londra”. Narațiunea autorului este impersonală, el nu are un nume, o vârstă sau un chip. În centrul evenimentelor

se află *omul la general* care s-a pomenit într-o situație critică, provocată de ciumă. Metodologia aplicată de D. Defoe include câteva trepte succesive: constatarea faptului prin confirmarea lui documentară după care urmează comentariile autorului. D. Defoe reiterează informația constatată de S. Pepys, conform căreia cartierele periferice ale Londrei, populate de săraci, au fost cu mult mai afectate de ciumă în comparație cu centrul urbei „Cyti – adică teritoriul împrejmuț de ziduri”, rămânând neatins de molimă [22, p. 156]. Personajele romanului, fără a li se da nume, s-au dovedit a fi ostatici ai „dansului morții”. În circumstanțele create, totuși, oamenii au un comportament uman, astfel, chiar și manifestările de prostie, absurditate și chiar cruzime sunt condiționate de dorința de a se îngădi de molimă [22, p. 158].

D. Defoe percepe ciuma drept o încercare grea, o pedeapsă a lui Dumnezeu trimisă oamenilor. Invocând cometa observată pe cerul Londrei, autorul remarcă că este o „preîntâmpinare și o prevestire a pedepsei lui Dumnezeu”, recunoscând, în același timp, că este inițiat în privința cauzelor naturale ale unor astfel de fenomene cerești, explicate științific de astronomi [22, p. 158]. D. Defoe este preocupat de modul în care londonezii acționează la o astfel de profetie. Autorul oferă drept exemplu pilda consemnată în *Vechiul Testament*, când locuitorii din „Ninive, cetatea cea mare”, a cărei răutate „s-a suit până” la Dumnezeu, l-au crezut pe prorocul Iona, declarând post, s-au pocăit, „s-au îmbrăcat cu saci, de la cei mai mari până la cei mai mici”. Împăratul din Ninive „s-a sculat de pe scaunul lui de

domnie, și-a scos mantia de pe el, s-a acoperit cu un sac, și a șezut în cenușă”. Și, Dumnezeu și-a făcut milă de Ninive, izbăvind-o de nenorociri [Iona, 1, 1-2; 3, 1-10; 1, p. 893-894]. Dar pilda biblică nu este agreată de londonezii care, într-o situație similară, manifestă un comportament diferit. Ei sunt prea siguri de sine, încearcă să-l „păcălească” pe Creator, salvându-se prin fugă, prin afumarea fără sens a locuințelor, urmând indicațiile a numeroși șarlatani. Oamenii se închid în casele lor, rugându-se și recurgând la multiple șiretlicuri, dar, fiecare efort nou depus în acest sens se dovedește a fi steril și ineficient [22, p. 158].

O situație stranie este semnalată de D. Defoe în privința contaminării de ciumă a oamenilor în dependență de apartenența lor socială. Autorul susține că Dumnezeu i-a menajat de molimă pe toți cei de la curtea regală, dar ei nici nu se gândesc să manifeste anume semne de grațitudine și remușcare, în pofida faptului că, prin păcatele lor strigătoare la cer, puteau provoca și aduce această pedeapsă aspră întregului popor [22, p. 159]. Totuși, autorul nu critică o anumită pătură socială, mulțumindu-se cu constatarea viciilor umane care devin mult mai pronunțate în anumite condiții istorice.

Interferențe zoomorfe. În sursele istorice este vehiculată opinia că principalul vinovat de răspândirea ciumei este șobolanul negru, numit și „șobolan englezesc” – *Rattus rattus* care trăiește „doar în preajma comunităților umane” [11, p. 37]. În realitate, atât șobolanul negru, cât și șobolanul cenușiu răspândesc și transmit unele boli la om, inclusiv ciuma. Șobolanul cenușiu prezintă pericolul major pentru sănătatea omului, fiind un focar

de răspândire a celui mai mare număr de boli transmise la om cum ar fi: rabia, febra hemoragică cu sindrom renal, ciuma, leptospiroza, pseudo-tuberculoza, epizootiile [23, p. 115]. Șobolanul negru este răspândit în zonele cu o climă mai caldă, este mai dibaci comparativ cu șobolanul cenușiu și mai puțin agresiv: se cațără pe stâlpi, se deplasează pe tavanul caselor, pe cabluri, pătrunde pe corăbii unde contribuie la răspândirea bolilor (ciumă, leptospiroze, leishmanioza viscerală, *Orientiatsutsugamushi*) [23, p. 123].

Ciuma are mai multe simboluri zoomorfe: „șobolanul” sinonim cu „guzganul” sau „cloțanul”, șoarecele, purecele, ploșnița și căpușa [24, p. 12; 25, p. 66-67; 26, p. 331-335]. Relevant este faptul că, în cultura românească, dintre toate simbolurile zoomorfe ale ciumei, cea mai negativă imagine o are șobolanul. Sintagma de „șobolan” are și o conotație cvasi negativă în spațiul ex-sovietic în cadrul subculturii deținuților, semnificația fiind cea de pușcăriaș care fură de la semenii săi. Categoria „șobolanilor” face parte din „clasele inferioare ale închisorii”, toți ei fiind marginalizați și pedepsiți aspru în cazurile de abatere de la cutumele din cadrul penitenciarelor [27, p. 35]. În limbajul de argou al deținuților din România, termenul „șobolan” are conotații polivalente: „1) un deținut cu intenții ascunse, care este periculos pentru grupul de deținuți din care face parte; 2) bucățile cele mai mari de carne în mâncarea destinată deținuților; 3) polițist din trupele speciale; 4) hoț fraier și sărac, necăutat cu pachete la închisoare” [28].

Începând cu finele secolului al XIX-lea și până în zilele noastre, ciuma și simbolu-

rile sale zoomorfe au fost tratate pe paginile multiplelor publicații literare, fiind relevante în acest sens diversele genuri ale literaturii românești și universale.

Informațiile din sursele istorice și etnografice și-au pus amprenta asupra scrierilor literare, implicit asupra celor satirice, expuse pe paginile revistei „Gura satului”. Astfel, apariția ciumei este atribuită ținuturilor străine, pesta vine de la străini și prin intermediul străinilor: „*Vine cium'a muscalésca/ Ici în tiér'a unгурésca,/ Sî nu face intristare,/ Mantuindu-ne de dare;/ Sî candu nu-o amu mai avé,/ Dómne, reu ni-ar mai paré?*” [29, p. 2].

Pentru opinia publică românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea, mult mai periculoase decât ciurma sunt viciile societății, implicit trădătorii, înșelătorii și poltronii. În mod paradoxal, ciurma în varianta satirică este acea forță care biciuiește viciile amintite: „*Vine cium'a ca o bala/ Sî natiunea ni o spala/ De poltroni, de tradatori,/ Sî de altii nsîelatori;/ Sî candu nu-o amu mai avé,/ Dómne, reu ni-ar mai paré? Vine cium'a d'in pustia,/ Vine plina de mania,/ Sî ni duce totu ce-e reu./ Sà-i ajute Domnedieu!/ Cà-cieandu d'estea n'omuavé,/ Fórte bine ni-a paré!*” [29, p. 2].

În anul 1923 pe paginile revistei „Furnica”, ciurma, care deocamdată a descins în Constantinopol de pe malul asiatic, este tratată cu sarcasm, fiind lansate și ironii la situația din țară: „*Se zice că la noi nu vine/ Această groaznică muiere/ Nu fiindcă-am am sta în medici bine/ Ci... 'i teamă de o deraiere*” [30, p. 5].

În revista umoristică „Calicul” sunt prezentate multiple epigrame la adresa unor demnitari și politicieni ai timpului, fiind tre-

cute și câteva snoave de Stan Pățitul. Personajele centrale sunt Ciurma Mihăilă și cocoana Coleră Varvara din Strămești, iar șirul peripeciilor lor cuprinde acțiuni de păgubire reciprocă: tăierea cozilor boilor cocoanei Coleră, pierderea bunurilor legate de cal și târârea ciurmei „căreia nu-i rămăsese nici păr pe cea-fă” [31, p. 9]. Stan Pățitul ironizează pe seama ciurmei și holerei prin personificarea acestor boli, atribuindu-le un șir de vicii umane, cum ar fi invidia, trufia, răzburarea, viclenia, incompetența, naivitatea și cruzimea.

Subiectul relației omului cu simbolul zoomorf al ciurmei – cu șobolanul – persistă în literatura contemporană. Scriitorul armean Gurghen Khangian abordează tema singurătății umane în societate prin prisma unor relații, cel puțin stranii, ciudate, dintre eroul central D. și șobolanul (de sex feminin) din locuința sa. Individul duce o viață monotonă, dominată de rutină la serviciu și de plictiseală la domiciliu, dar totodată marcată de ronțăiala de după perete a șobolanului, care cu timpul se transferă în locuință, asociindu-se stăpânului „asemenea unui oaspete punctual” la cina din fiecare seară. Singurătatea îl determină pe D. să vorbească cu șobolanul, să-i ceară sfaturi în privința vestimentației, să-i mângâie pielea cenușie, să-i declare că „oamenii nu mai sunt însuflețiți de idei mari, au devenit chițibușari, hrăpăreți”. Comunicarea îndelungată a lui D. cu șobolanul îl transformă pe el însuși în șobolan, care o urmează pe femelă în labirinturile subterane misterioase ale lumii șobolanilor [32, p. 77-91]. În această scriere alegorică autorul constată în societate o erodare a valorilor umanității, o supremație

a viciilor asupra virtuților umane în contextul cărora eroul D., hipnotizat de femela-șobolan, preferă să se transforme într-o altă entitate, refugiindu-se cu noua sa consoartă pe tărâmul unor noi făgăduințe.

În scrierile lui Alexandru Vakulovski este prezent șobolanul cu ochi albaștri care-și are habitatul în gaura din pieptul ros al eroului central. Este un șobolan gras care roade în permanență, devorează fără milă gazda umană, rămânând în cele din urmă „un șobolan cu picioare și mâini” care între timp dispar și ele, rezultând un șobolan pe pământ, care cu ochii săi albaștri îl privește zâmbind pe autor. A. Vakulovski i-a atribuit, într-o manieră metaforică, omului din preajma sa anumite trăsături din lumea fiarelor, mai exact ale șobolanului care continuă să se manifeste în faptele și comportamentul unor indivizi din lumea contemporană [33, p. 12].

Concluzii. În istoria sa, umanitatea a avut parte de multiple crize, cauzate de factori naturali, implicit biologici, cu multe consecințe de ordin socioeconomic, demografic, psihologic și cultural. Epidemiile și pandemiile de ciumă au pricinuit daune enorme societății în ansamblu. *Ciuma lui Iustinian* a fost descrisă de autorii epocii, având repercusiuni și asupra scrierilor istorice și literare bizantine din secolele ulterioare. Pandemia de ciumă „Moartea Neagră” a lovit necruțător atât Occidentul, cât și Orientul, ororile molimei fiind reprezentate de către Giovanni Boccaccio și Al-Maqrīzī. Daniel Defoe a descris „Marea ciumă din Londra” ca o catastrofă la care este supusă umanitatea și pe care aceasta este nevoită să o înfrunte ca pe o componentă inevitabilă a

existenței umane. Autorul a redat tabloul unei lumi șocate de o nouă provocare, trimisă, de data aceasta, sub forma unei boli necruțătoare.

Simbolurile zoomorfe ale ciumei – șobolanii, guzganii, cloțanii, șoarecii, purecii, ploșnițele, căpușele – au devenit cu timpul subiectul unor narațiuni istorice și opere literare. În spațiul românesc atât ciuma, cât și majoritatea simbolurilor sale zoomorfe au o conotație negativă, detestabilă, condamnată, generatoare de moarte, fobii și haos. Excepții considerabile în acest sens fac scriitorii satirici și epigramiștii care, prin simbolurile flagelului ciumei, biciuiesc viciile societății.

Referințe bibliografice

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament. Cu trimeteri.* Societatea Biblică: UBS, 1990.
2. *Noul Testament al Domnului Nostru Isus Hristos.* St. Michel Print, 2004.
3. Delumeau, Jean. *Păcatul și frica. Culpabilizarea în Occident (secolele XIII-XVIII).* Vol. II. Iași: Polirom, 1998.
4. Cristian, Vasile. *Istoriografie generală.* București: Editura didactică și pedagogică, 1975.
5. Defoe, Daniel. *Jurnal din Anul Ciumei.* Traducere din limba engleză, prefață și note de Antoaneta Ralian. București: Editura ART, 2009.
6. Дефо, Даниэль. *Дневник чумного года, содержащий наблюдения и воспоминания о самых замечательных событиях как общественных, так и сугубо личных, произошедших в Лондоне во время последнего великого испытания в 1665 году. Писано жителем города, всё это время не покидавшим Лондон. Публикуется впервые.* Издание подготовила К. Н. Атарова. Москва: Научно-издательский центр „Ладомир”, „Наука”, 1997.

7. Procopius din Caesarea. *Războiul cu goții*. București: Editura Academiei, 1963.
8. Евагрий Схоластик. *Церковная история*. Книга 4, глава 29. În: https://azbyka.ru/otechnik/Evagrij_Sholastik/cerkovnaya_istoriya/ [vizitat la: 09.02.2020].
9. Teofilact Simocata. *Istorie bizantină. Domnia împăratului Mauricius (582–602)*. Traducere, introducere și indice de H. Mihăescu. București: Editura Academiei, 1985.
10. Sfântul Teofan Mărturisitorul. *Cronografia*. Traducere din limba greacă, studiu introductiv și note de Mihail Țipău. Carte publicată cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. București: Editura Basilica, 2012.
11. Cartwright, Frederick F.; Biddiss, Michael. *Bolile și istoria*. București: Editura ALL, 2008.
12. Treadgold, Warren. *O scurtă istorie a Bizanțului*. București: Artemis, 2003.
13. Grèce, Michel de. *Theodora, împărăteasa Bizanțului*. Traducere de Diana Șerban. București: Editura Lucman, 2004.
14. Giovanni Boccaccio (1313-1375), *creatorul prozei artistice italiene, cel mai mare prozator al Renașterii italiene*. În: 100 de scriitori notorii ai lumii: Viața, Activitatea, Opera. Alcătuitor Ala Bujor. Chișinău: Editura Epigraf, 2006.
15. Boccaccio, Giovanni. *Decameronul*. Vol. I. Traducere de Eta Boieriu. București: Adevărul Holding, 2009.
16. Nanău, Iulia. „Decameronul” – o carte cu prostii și cu femei. În: Dana Percec, Gilda Vălcan, Ciprian Vălcan (editori). *Fantasma trupului*. Cluj-Napoca: Editura Napoca-Star, 2013.
17. Delumeau, Jean. *Civilizația Renașterii*. Vol. I. București: Editura Meridiane, 1995.
18. Хайдаров, Т. Ф. *Мусульманские авторы о Чёрной Смерти*. În: Тюркологические исследования, том 1, № 1, 2018.
19. Bramoullé, David. *Les Fatimides et la mer (909–1171)* / Series: *Islamic History and Civilization. Studies and texts*, Editorial Board, Hinrich Bieserfeldt, Sebastian Günther, Honorary Editor Wadad Kadi, Volume 165 /, Leiden; Boston: Brill, 2020.
20. *История человечества*. Том IV. VII-XVI века. Под редакцией М.А. Аль-Бахита, Л. Базена и С.М. Сиссоко. Москва: ЮНЕСКО, ООО „Издательский Дом Магистр-Пресс”, 2003.
21. Szabo, Lucian-Vasile. *Ciuma, de la document la roman*. În: Lecturn. Revistă trimestrială editată de Biblioteca Centrală Universitară „Eugen Todoran” din Timișoara, Anul IV, nr. 4 (16), octombrie-decembrie, 2016.
22. Алеева, Е. З. „Дневник чумного года” Д. Дефо: художественная интерпретация исторического факта. În: Учёные записки Казанского университета. Гуманитарные науки, Том 154, кн. 2, 2012.
23. Карасева, Е. В.; Телицына, А. Ю.; Жигальский, О. А. *Методы изучения грызунов в полевых условиях*. Москва: Издательство ЛКИ, 2008.
24. Pop-Câmpeanu, Ioan. *Pricinuitorii boalelor (Bacteriile). Plantele de leac (medicinale)*. În: Biblioteca populară a „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român”. Anul XVII, nr. 146 (aprilie). Sibiu: Editura „Asociațiunii”, 1927.
25. Vătămanu, N.; Brătescu, G. *O istorie a medicinei*. București: Albatros, 1975.
26. Iuga, Victoria G. *Purecii, paraziți ai oamenilor și ai animalelor domestice*. În: Natura. Revistă pentru răspândirea științei. Anul XXVIII, nr. 8, 15 august 1939.
27. Клейменова, Е. Г. *Тюремная субкультура как особый вид социального взаимодействия*. În: Вестник удмуртского университета. Философия. Социология. Психология. Педагогика. Вып. 4, 2012.

28. Țânțaș, Viorel Horea. *Dicționar de pușcărie. Limbajul de argou al deținuților din România*, Cluj-Napoca: Editura Napoca Star, 2007.
29. Tibulu. *Vine ciuma*. În: Gura satului, Anul XIX, nr. 1, Arad, 30 ianuarie 1879.
30. Sturiu, B. I. *Ciuma*. În: Revista „Furnica”, Anul XVIII, nr. 43, joi, 13 septembrie 1923.
31. Stan Pățitul. *Ciuma Mihăilă și cu Coleră Varvara din Strămești*. În: Calicul: humor și satiră, Anul XXXXVI, nr. 7-8, Sibiu, aprilie 1927.
32. Khangian, Gurghen. *Șobolanul*. În: Pe aici a trecut Dumnezeu. Antologie de proză contemporană armeană”. Traducere și note de Madeline Karacașian. București: Ararat, 2009.
33. Vakulovski, Alexandru. *Șobolanul*. În: Tribuna. Revistă de cultură, Serie nouă, Anul III, nr. 48, 1-15 septembrie 2004.

Reflectarea ciumei și simbolurilor sale zoomorfe în sursele istorice și scrierile literare

Rezumat. Epidemiile și pandemiile de ciumă din trecutul umanității au fost descrise în sursele istorice și operele literare. „Ciuma lui Iustinian” (541–542), „Moartea Neagră” (1347–1351) și „Marea ciumă din Londra” (1665), fiind inițial relevate de istorici, au devenit cu timpul subiecte de creație pentru scriitori, poeți și jurnaliști. Subiectul ciumei a fost diversificat, fiind abordate manifestările sale polivalente, inclusiv simbolurile zoomorfe. Impactul dezastruos al ciumei asupra societății a fost transformat ulterior în procedeu literar de critică a viciilor umane prin creații metaforice și alegorice, elaborate de epigramaști, scriitori umoriști și satirici.

Cuvinte-cheie: ciumă, epidemie, pandemie, moarte, surse istorice, opere literare, simboluri zoomorfe.

Reflection of the plague and its zoomorphic symbols in historical sources and literary writings

Abstract. Plague epidemics and pandemics in the past of humanity have been described in historical sources and literary works. “Justinian’s Plague” (541–542), “The Black Death” (1347–1351) and “The Great Plague of London” (1665), initially revealed by historians, eventually became creative subjects for writers, poets and journalists. The subject of the plague was diversified, being approached its polyvalent manifestations, including zoomorphic symbols. The disastrous impact of the plague on society was later transformed into a literary process of critique of human vices through metaphorical and allegorical creations, elaborated by epigrammists, humorous and satirical writers.

Keywords: plague, epidemic, pandemic, death, historical sources, literary works, zoomorphic symbols.